

УДК 159.95:955.2

Андрій ФЕДИК, старший викладач кафедри спеціальних дисциплін,
Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана
Хмельницького, м. Хмельницький

ORCID ID 0000-0003-1122-2613

e-mail: fedykao@gmail.com

РОЗВ'ЯЗУВАННЯ ПРИКОРДОННИКАМИ ПРОФЕСІЙНИХ ЗАДАЧ: ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Анотація

У статті висвітлено психологічні особливості розв'язування офіцерами прикордонниками професійних задач з огляду на специфічні умови діяльності державної прикордонної служби України. Проаналізовано погляди вітчизняних та зарубіжних учених щодо сутності поняття «професійна задача». З'ясовано, що єдності у теоретичних підходах та розумінні сутності терміну «професійна задача», а також універсального способу розв'язування цих задач серед науковців немає. В багатьох контекстах термін «задача» вживають як синонім до поняття ціль.

Виокремлено основні групи типових професійних задач охоронців кордону. Досліджено мультиаспектність професійної діяльності офіцера прикордонника, яка є джерелом функціонування та розвитку його професійного мислення. Охарактеризовано психологічні аспекти здійснення мисленневих операцій під час виконання професійних задач. Сформульовано перелік вимог для моделювання учбових задач у контексті подальших наукових досліджень психологічних умов розвитку професійного мислення майбутніх офіцерів-прикордонників.

***Ключові слова:** професійні задачі, розв'язування учбових задач, розвиток професійного мислення, офіцер-прикордонник, професійна компетентність.*

Федик Андрей Александрович, старший преподаватель кафедры специальных дисциплин, Национальная академия Государственной пограничной службы Украины имени Богдана Хмельницкого, г. Хмельницкий

РЕШЕНИЕ ПОГРАНИЧНИКАМИ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ ЗАДАЧ: ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Аннотация

В статье освещены психологические особенности решения офицерами пограничниками профессиональных задач с точки зрения специфических условий деятельности государственной пограничной службы Украины.

Проанализированы взгляды отечественных и зарубежных учёных касательно значения понятия «профессиональная задача». Установлено, что единства в теоретических подходах и понимании значения термина «профессиональная задача», а также универсального способа решения этих задач среди учёных нет. В множестве контекстов термин «задача» употребляют как синоним понятия цель.

Выделены основные группы типовых профессиональных задач защитников границы. Исследована мультиаспектность профессиональной деятельности офицера-пограничника, которая является источником функционирования и развития его профессионального мышления. Охарактеризованы психологические аспекты осуществления мыслительных операций во время выполнения профессиональных задач. Сформирован перечень требований при моделировании учебных задач в контексте дальнейших научных исследований психологических условий развития профессионального мышления будущих офицеров-пограничников.

Ключевые слова: профессиональные задачи, решение учебных задач, развитие профессионального мышления, офицер-пограничник, профессиональная компетентность.

Andrii Fedyk, senior lecturer of special disciplines department, The National academy of the State Border Guard service of Ukraine named after Bohdan Khmelnytsky

BORDER GUARDS PROFESSIONAL PROBLEM-SOLVING TASKS: PSYCHOLOGICAL ASPECT

Annotation

The article deals with the psychological peculiarities of the border guards professional problem-solving tasks in the contexts of the specific activity conditions of the State Border Guard Service of Ukraine. The Ukrainian and foreign scientists' views on the essence of the concept «professional problem-solving tasks» have been analyzed. It is defined that there is no common understanding of the theoretical approaches of the term essence «professional problem-solving tasks», as well as a universal way of investigating these issues among scientists. In many contexts the term «task» is used as the synonym to the concept of the term «purpose».

The main groups of the typical professional problem-solving tasks of border guards have been distinguished. The multidimensionality of the border guard officer professional activity which is considered to be the source of the professional thinking functioning and development has been investigated. The psychological aspects of the performing mental operations during the execution of the professional problem solving tasks have been characterized. The list of the requirements for modeling of professional problem-solving tasks in the context of the further scientific researches of the psychological conditions of development of professional thinking of future officers-border guards has been formulated.

Keywords: professional problem-solving tasks, professional thinking development, border-guard, requirements for modeling.

1. ВСТУП

Постановка проблеми.

Сучасні військово-політичні, євроінтеграційні та соціально-психологічні виклики, які стоять перед Державною прикордонною службою України (далі – ДПСУ), обумовлюють потребу в сформованості відповідного рівня

професійного мислення майбутнього офіцера-прикордонника; його готовності ефективно розв'язувати професійні задачі щодо боротьби з нелегальною міграцією та міжнародним тероризмом, транскордонною злочинністю, контрабандою, торгівлею зброєю, наркотичними засобами та прекурсорами, тощо; та приймати рішення в нештатних ситуаціях в умовах значних психологічних навантажень та в режимі реального часу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Результати аналізу наукових джерел свідчать про те, що вітчизняні та зарубіжні науковці провели низку досліджень з проблем розв'язування професійних задач у контексті ефективного розвитку мислення. Різноманітні аспекти професійної діяльності офіцерів досліджували О. Ф. Волобуєва, Л. В. Боровик, Г. В. Капосльоз, А. Г. Караяні, В. О. Лефтеров, Г. В. Ложкін, А. Г. Маклаков, Є. М. Потапчук, В. І. Осьодло, О. Д. Сафін, М. І. Томчук, Б. М. Теплов, С. О. Філіпов, В. В. Ягупов та ін.. У психологічній науці проблематику поетапного формування розумових дій вивчали П. Я. Гальперін, Н. С. Пантина та ін.. Визначальними є також теорія проблемного навчання І. Я. Лернер, А. М. Матюшкін, М. І. Махмутов, та ін. та теорія учбових задач Г. О. Бал, Ю. І. Машбиць, Т. Гергей та ін..

Психологічні засади формування мислення та його теоретичну складову досліджували Б. Г. Ананьєв, А. В. Брушлинський, Л. С. Виготський, В. В. Давидов, О. М. Леонтьєв, Г. С. Костюк, С. Д. Максименко, В.О. Моляко, Ю. І. Машбиць, М. Л. Смульсон, С. Л. Рубінштейн та ін..

Серед зарубіжних науковців заслуговують на увагу представники Вюрцбурзької психологічної школи експериментального дослідження мислення та волі Н. Ах, К. Бюлер, К. Марбе, О. Зельц, О. Кюльпе, Г. Майер та ін., які також відкрили феномен «задачі» та ввели його в практику [1, с. 3]. Варто також згадати про наукові доробки вчених з США та Європи у центрі уваги яких – проблеми розв'язування фахівцями завдань Д. Джонассен, М. Ескін,

П. Леонарді, Д. Лонерган, М. Мамфорд, Дж. Макгрегор, Т. Ормерод, М. Олдрідж, К. Чері, С. Шнайдер та ін..

Однак з огляду на результати проведеного аналізу наукових джерел ми з'ясували, що єдності у теоретичних підходах та отриманих наукових результатах щодо сутності розв'язування професійних задач серед науковців також немає. Ми розділяємо думку Ю. І. Машбиця, який констатує, що це значною мірою ускладнено «відсутністю єдиної моделі процесу вирішення задач, яка б достатньо повно розкривала власне цей процес та могла б бути засобом для опису цього процесу» [2, с.180]. В контексті нашого дослідження ми враховуємо, що розвиток власне професійного мислення охоронців кордону як складових професійної компетентності здійснюється не тільки в умовах оперативно-службової діяльності територіальних підрозділів охорони кордону, а також в умовах вищого військового навчального закладу, де здійснюється професійна підготовка майбутніх офіцерів-прикордонників. У зв'язку із цим формування та розвиток професійного мислення є одним із важливих завдань на всіх етапах професіоналізації охоронців кордону.

Мета. За результатами вивчення сутності терміна «професійна задача» та психологічного аналізу професійної діяльності офіцерів-прикордонників розкрити особливості розв'язування охоронцями кордону професійних задач.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

За результатами аналізу психолого-педагогічних джерел з проблематики розв'язання фахівцям професійних задач з'ясовано, що найбільш уживаними серед вітчизняних та зарубіжних науковців є терміни «задача», «проблема» чи «проблемна ситуація».

Так, наприклад, відповідно до великого тлумачного словника сучасної української мови за редакцією В. Т. Бусел, «задачу» потрактовано як проблему, що підлягає аналізу та розв'язанню [10, с 388].

У сучасному психологічному словнику авторів-укладників В. В. Синявського та О. П. Сергієнко визначено термін «задача» як мету діяльності, яку потрібно проаналізувати, що стосується певних умов і вимагає для свого досягнення використання адекватних до цих умов засобів [11, с. 53]. Термін «проблема» – потрактовано як складне теоретичне або практичне питання, яке потребує вивчення, вирішення, відповіді, але наявних засобів, знань і досвіду для цього бракує. Водночас «проблемну ситуацію» визначено, як ситуацію, яка виникає у людини, коли вона не знає, як пояснити те чи інше явище, факт, процес діяльності, не може досягти мети відомими їй способами дії, що змушує її шукати нові способи пояснення чи дії [11, с. 108].

У сучасному тлумачному психологічному словнику за авторством В. Б. Шапара термін «задача» потрактовано як надану у певних умовах (наприклад, проблемній ситуації) мету діяльності, яку потрібно досягти перетворенням цих умов відповідно до певної процедури. Задача містить вимоги (мета), умови (відоме) і шукане (невідоме), що формулюється у питанні [12, с.143].

Ці тлумачення підтверджуються у роботах провідних науковців, які вивчали проблеми розвитку мислення. Так, наприклад В. В. Давидов визначає, що «задача – це дія, яка вимагає від тих, хто навчається, в процесі учбової діяльності засвоєння загального принципу (способу) вирішення відносно широкого кола тактичних задач» [3].

Розглядаючи зміст поняття «задача» з урахуванням характеристик необхідно врахувати зовнішні та внутрішні джерела активності. З огляду на це дослідники теорії діяльності С. Л. Рубинштейн, Г. С. Костюк та Ю. І. Машбиць розглядають поняття задача як сукупність цілі суб'єкта та умов, в яких вона створена [4, с.5].

Г. О. Бал, який детально дослідив поняття «задача», наголошує, що «якщо ж трактувати це поняття в широкому сенсі, то діяльність суб'єкта можна розглядати, як систему процесів розв'язування задач». Він також стверджує, що «обов'язковими компонентами є два компоненти задачі: 1) вихідний предмет задачі та 2) вимоги задачі. Йдеться про те, що задачу треба розглядати як своєрідну систему. При цьому обов'язкова наявність цих компонентів передбачає наявність існування інших» [4, с.6].

Ми також враховували у дослідженні наукові результати Ю. І. Машбиця, який ретельно проаналізував термін «задача». В його розумінні це поняття

означає «учбову задачу», яка передбачає таку задачу (у тому числі поставлену викладачем), мету якої суб'єкт навчання співвідносить із певною навчальною метою» [2, с.86]. Це універсальний засіб навчального впливу, так як учбова діяльність здійснюється тільки через вирішення учбових задач [7, с.82].

Ю. І. Машбиць зазначає, що «задача» треба розуміти у дуже широкому контексті, вона містить не тільки розумові, а й перцептивні, мнемічні задачі, а також задачі на рефлексію і тощо, причому не тільки ті, що виникають в умовах звичайних, але й в обмежених умовах діяльності» [2, с.9].

Однак результати аналізу наукових джерел з досліджуваної тематики свідчать, що єдиного розуміння щодо специфічних термінів немає. Ми погоджуємось з висновками Ю. І. Машбиця, який зауважує, що одні науковці розглядають задачу як специфічний вид завдання, інші ж вважають завдання як складову задачі. На думку Юхима Ізраїльовича Машбиця поняття «задача», «проблема» чи «проблемна ситуація» потрібно розуміти «як задачу, де ціль висувається як вимога перед суб'єктом в контексті опанування чогось» [2, с.72].

Щодо зарубіжних вчених, то слід зазначити, що американський дослідник розвитку мислення П. Леонарді визначає термін «задача» як будь-яку професійну діяльність, орієнтовану на цілі, яку здійснює людина чи група. На його думку, розв'язування професійних задач досягає найбільших результатів саме під час групової взаємодії фахівців певної компетенції [13, с.33].

Науковці США з проблем вирішення професійних задач М. Мамфорд, Д. Лонерган, Дж. Макгрегор Т. Ормерод та ін. мають спільні погляди, у тому, що поняття «задача» треба розуміти як процес переосмислення та перетворення проблемної ситуації до її вихідного формулювання, яка спричинила виникнення задачі. Йдеться про те, що для успішного розв'язування професійної задачі необхідною умовою є можливість усвідомлення початкових умов задачі для кращого її розуміння та чітких цільових уявлень про її поточний стан [14, с.15].

Що стосується характеристики визначення поняття «професійна задача», слід зазначити, що «...її міст дуально охоплює складові професійних та навчальних задач. Такі задачі відображають змістову складову професійних знань і необхідних понять, притаманних професійній діяльності. Компетентнісний підхід застосування професійних задач значно покращує сприйняття та усвідомлення професійних задач, які активізують її розуміння та вміння перекваліфікувати проблемні ситуації у формат «професійних задач» з подальшим їх аналізом, синтезом, пошуком адаптивних стратегій вирішення...» [5, с.64].

На думку М. Ескін, М. Олдрідж, К. Чері, С. Шнайдер та ін., професійна задача – це мета, яку потрібно досягти, коли конкретні шляхи та засоби її розв'язування невідомі, тим більше, що це зазвичай передбачає розмежування з попереднім розв'язком задачі. У свою чергу термін «розв'язування задачі» стосується кінцевого результату або процесу розв'язування задачі та активної системи, що відповідає раніше визначеній специфікації вимог. Розв'язання

задач – це завдання, що підкріплюється знаннями, які за задумом часто поєднуються з навчанням методом спроб та помилок [15, с.274].

Дослідник теорії проблемного навчання Д. Джонассен стверджує, що термін розв'язування фахівцем професійних задач означає психічний процес, у результаті якого суб'єкти діяльності проходять етап усвідомлення, аналізу та вирішення проблем. Це передбачає всі етапи в проблемному процесі, включаючи виявлення проблеми, пошук оптимальних рішень проблеми, розуміння проблеми, дослідження наявних варіантів та вжиття заходів для досягнення поставлених цілей. Перш ніж розв'язати задачу, важливо спочатку зрозуміти точну природу самої проблеми. Якщо розуміння проблеми – помилкове, всі спроби її вирішити також будуть неправильними або помилковими [16, с.64].

Зауважимо, що змішування понять у їх загальнонауковому значенні і як об'єкта психології досить широке. Часто це призводить до непорозуміння, безплідних дискусій тощо. Важливим, на наш погляд, щодо цього є поняття «задача» у визначенні О. М. Леонт'єва, яке стало причиною досить гострих дискусій серед науковців. «Нагадаймо, що його визначення задачі як мети у певних умовах фахівці оцінюють неоднозначно. На думку Ю. І. Машбиця, прихильники О. М. Леонт'єва беззастережно приймають це визначення, а опоненти вказують на певні недоречності: по-перше, зазначають вони у структурі задачі немає мети, є лише вимога, а по-друге, якщо навіть вважати, що вимога є метою (ціллю), то виокремлення її не має сенсу, адже вона входить до складу умови задачі як її компонент» [2, с.30].

Для нас було вкрай важливим врахування цих специфічних аспектів під час дослідження. Однією з найважливіших передумов високої ефективності навчання майбутніх офіцерів-прикордонників у контексті наукових шкіл В. В. Давидова, С. Д. Максименко та Ю. І. Машбиця ми вважаємо саме вибір учбових задач, їхню спрямованість на співвіднесення курсантами зв'язку між цими задачами і учбовими цілями. Вони спрямовані на засвоєння курсантами способу розв'язування задач певного типу, що становить найважливішу навчальну мету і досягнення якої є необхідною передумовою досягнення інших, більш віддалених навчальних цілей.

У переважній більшості праць основну увагу науковці приділяють об'єктивно-логічному аналізу задачі, без урахування людини, що розв'язує її, тобто задачі як загальнонауковій категорії. «Об'єктивно-логічний аналіз задачі недостатній для її розуміння» [2, с.85]. О. М. Леонт'єв та С. Л. Рубінштейн зазначають, «що одна й та сама задача, тобто дії людини, можуть визначатися не тільки стимулами, пов'язаними з наявною ситуацією, але й цілями що перебувають поза нею» [2, с.85].

Так, наукові джерела з урахуванням поглядів науковців щодо сутності понять «задача», «ціль» чи проблемна ситуація» пропонуємо розкрити психологічний аспект процесу розв'язування офіцерами-прикордонниками професійних задач. Ми провели аналіз професійної діяльності офіцера прикордонника, за результатами якого визначено, що професійна підготовка охоронців кордону розглядається у різних напрямках і має спільні недоліки у

професійній підготовці, поява яких зумовлена низкою невідповідностей: 1) нагальною потребою суспільства у професійно-компетентних фахівцях і реальним рівнем розвитку їх професійного мислення; 2) загальним, соціальним значенням проблеми підвищення ефективності професійної підготовки та недостатньою її розробленістю у психологічній науці.

Відповідно до положень змісту ст. 6 закону України «Про Державну прикордонну службу України», прикордонне відомство є правоохоронним органом спеціального призначення. Ст.1 цього ж закону визначає такі завдання ДПСУ: забезпечення недоторканності державного кордону та охорони суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні», а також у ст. 19 закону йдеться «...здійснення в установленому порядку прикордонного контролю і пропуску через державний кордон України...; ... протидія незаконній міграції на державному кордоні України, участь у заходах, спрямованих на боротьбу з тероризмом...» тощо. Виконання закріплених законом функцій – це, за своєю суттю, оперативно-службова діяльність Державної прикордонної служби України [8]. Результати детального аналізу задач, передбачених нормативно-правовими актами, які регламентують сферу компетенції ДПСУ, дозволяють об'єднати їх у п'ять умовних груп:

- 1) охоронні задачі;
- 2) режимні (контролюючі) задачі;
- 3) інформаційно-аналітичні задачі;
- 4) превентивні задачі;
- 5) задачі щодо підтримання взаємодії на різних рівнях.

Звісно, такий розподіл задач досить умовний, попри те, на нашу думку, це дозволяє краще зрозуміти їх різницю з точки зору функціональних дій для їх вирішення. Однак слід окремо охарактеризувати специфіку проходження військової служби в ДПСУ майбутніми офіцерами, оскільки ґрунтовне знання умов прикордонної служби сприятиме максимально змістовному їх усвідомленню, розумінню та використанню під час вибору і дослідження моделей цих задач. У подальшому це надасть можливість обрати ті, з яких буде проведено констатувальний експеримент. Отриманий масив інформації сприятиме творчому пошуку та створенню нових учбових задач в рамках розробки програми розвитку професійного мислення майбутнього захисника кордону.

Досить ґрунтовною та переконливою, на наш погляд, у дослідженні цих питань є думка С. А. Мула, про те, що визначальними рисами прикордонної служби є екстремальні умови [9, с.190]. Це пов'язано з тим, що прикордонник є суб'єктом органу виконавчої влади – ДПСУ, на якого покладається дисциплінарна, адміністративна та кримінальна відповідальність за прийняття рішень, які, на нашу думку, мають часові, інформаційні, географічно-просторові та біо-психо-соціальні обмеження. Окремо кожен з цих показників або декілька можуть бути вирішальним під час прийняття рішення в конкретних умовах оперативно-службової обстановки. Саме тому професійне мислення офіцера-прикордонника з огляду на його специфіку та характер професійних задач містить ознаки симультатності.

Ми погоджуємось з думкою авторів О. Ф. Волобуєви та С. О. Філіпова щодо типових труднощів в повсякденній діяльності прикордонника, зокрема тих, які пов'язані із прогнозуванням ймовірних дій супротивника та значною мірою підвищують рівень невизначеності службових ситуацій, з якими має справу офіцер-прикордонник в особливих умовах діяльності [17, с.15]. Підтримуємо також думку про те, що «діяльність офіцерів-прикордонників у пунктах пропуску є процеси виконання обов'язків під час здійснення прикордонного контролю, зокрема перевірки в осіб, які перетинають ДКУ, документів на право його перетину, огляду транспортних засобів і вантажів з метою виявлення порушників кордону, зброї, контрабанди тощо» [17, с.15].

На думку С. О. Філіпова, «показниками екстремальності служби офіцерів прикордонників є її суворе регламентація і значні обмеження, частий відрив від культурно-соціально-адаптивного середовища, насиченість діяльності проблемними ситуаціями, висока відповідальність за наслідки прийнятих рішень, груповий характер виконання, інтелектуальні перевантаження, порушення фізіологічного режиму дня, сну, наявність стресових ситуацій, високий рівень конфліктності, нормативна невизначеність тощо» [18, с.7].

З огляду на таку специфіку професійної діяльності ДПСУ професійне мислення під час розв'язування задач прикордонниками є тріадним симбіозом розумових операцій, форм та видів мислення. Спробуємо глибше проаналізувати мисленнєві операції, насамперед такі як аналіз, синтез, порівняння в контексті абстрагування, а також узагальнення та конкретизацію. Мислення також відбувається у формах понять, міркувань умовиводів, індуктивно та дедуктивно. Видами мислення є абстрактно-логічне, наочно дієве, практичне (професійне).

Аналіз розв'язування професійної задачі передбачає її умовний розподіл на складові, а також виокремлення окремих характеристик цілого та їх властивостей. Офіцер-прикордонник аналізує ситуацію з урахуванням аналізу свої сил та засобів, умовного порушника та середовища в якому відбуваються події. Йдеться про виокремлення, виділяються, розглядаються через аналіз її природних властивостей, вигідних з питань служби ділянки місцевості, сектори, які необхідно прикрити технічними засобами, уразливі ділянки тощо. Аналізуючи, наприклад, ефективність технології прикордонного контролю в пункті пропуску офіцер виокремлює пасажиротранспортні потоки (його чисельний та якісний склад, часові інтервали в контексті збільшення чи зменшення операцій з пропуску через державний кордон України, громадяни країн ризику, напрямків та маршрутів слідування тощо), і ретельно розглядає такі частини цілого, як стан облаштованості технічними засобами, порядок дій під час локалізації конфліктних, нестандартних ситуацій, наявність і кількісний склад персоналу прикордонних підрозділів, його теоретична та практична підготовленість, можливі дії правопорушників і т. д. Більш ефективній мисленнєвій діяльності офіцера-прикордонника під час аналізу сприяє максимально можливе виокремлення складових цілого і ретельний розгляд кожного з них. Після проведеного аналізу (мисленнєвого

виокремлення, розчленування) необхідно мисленнєво з'єднати складові, поєднати те ціле, яке було деталізовано, тобто використати синтез для того, щоб на більш високому рівні розглянути це ціле. Така деталізація цілого, аналіз кожного моменту і подальший синтез деталізованого дозволяють офіцеру глибше розібратися в ситуації на кордоні, зробити необхідні висновки. Під час осмислення обстановки офіцер висловлює ті чи інші міркування як про свої можливості, так і про правопорушника. Міркування передують вирішенню завдання з того чи іншого питання. В пізнавальній діяльності офіцер крім перерахованих основних мисленнєвих операцій, також використовує порівняння, систематизацію, конкретизацію, абстрагування, узагальнення. Порівняння як мисленнєва операція застосовують для співставлення різних предметів і явищ з метою виявлення розбіжностей або збігів між ними для більш глибокого їх розуміння. Порівняння, наприклад, напрямків і кількості в'їзду незаконних мігрантів з напрямками виїзду дає змогу побачити число мігрантів, які легалізувались на нашій території, тобто незаконно мігрували в нашу країну. Порівняння способів підробок документів в паспортному контролі з вивченими підробками дає змогу зрозуміти тактику дій правопорушників, вибудувати найбільш доцільну систему побудови паспортного контролю, зосередити зусилля прикордонних нарядів з перевірки документів саме на таких підробках. Порівняння дозволяє побачити нові підробки, відповідно перебудувати систему прикордонного контролю.

Під час вирішення завдань прикордонної служби офіцер абстрагується, мисленнєво відходить від явищ, сторін, якостей предмету, залежно від визначеного завдання. Такі «виключення» з об'єкта пізнання одних якостей предмету і виділення інших його сторін, необхідні для ціленаправленого пізнання ситуації на державному кордоні. Наприклад, здійснюючи переслідування правопорушника з пошуковою групою, офіцер абстрагується від місцевості пошуку (наявних сільськогосподарських угідь, озер, господарств, їх промислового значення), вибираючи при цьому найзручніший напрямок руху прикордонного наряду.

Абстрагування підготовлює такий мисленнєвий процес, як узагальнення – виділення загального в явищах і їх об'єднання. Узагальнення відбувається на основі загальних і суттєвих ознак. На основі подібностей або відмінностей явища систематизуються. Важливе значення займає конкретизація, яка є лакмусом узагальнення і систематизації.

З урахуванням цього можна стверджувати, що пізнавальна діяльність офіцера-прикордонника передбачає організацію мислення за встановленими правилами. Здатність використовувати офіцером такі мисленнєві операції як аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, абстрагування, конкретизація, сприяють правильному розумінню обстановки на державному кордоні. Будь-який мисленнєвий процес офіцера-прикордонника здійснюється в формі понять, суджень, і умовиводів. Поняття – це вища ступінь відображення оточуючої дійсності, загальних і суттєвих властивостей предметів і явищ. Чуттєвою основою понять є уявлення прикордонника. Для успішної пізнавальної діяльності прикордонного керівника з охорони державного

кордону керівник повинен мати стійкі поняття про державний кордон, закріплені наказами, статутами, інструкціями. Якщо, наприклад, по різному розуміти поняття в «порушення державного кордону», то між посадовими особами різного посадового рівня може відбуватись непродуктивна комунікація, а також неузгоджена та малоефективна практична діяльність з охорони державного кордону.

Міркування як форма мислення офіцера, ствердження або заперечення будь-яких положень про обстановку на державному кордоні, правопорушника, суміжну сторону, може бути категоричним, умовним, загальним і одиничним, дійсним і помилковим.

Під час обмірковування обстановки на державному кордоні офіцер прикордонник висловлює ті чи інші міркування про охорону державного кордону, розподіл прикордонних нарядів в напрямку зосередження основних зусиль та по периметру охороняємої ділянки кордону, способи охорони кордону, використання наявних сил і засобів. Міркування передують прийняттю кінцевого рішення з того чи іншого питання. Умовивід офіцера – це виведення нового міркування з одного або декількох інших міркувань. Основними формами умовиводів є індукція і дедукція. Якщо умовивід офіцера-прикордонника здійснюється від конкретики до загального, це буде індуктивним умовиводом. За дедуктивного умовиводу загальні положення поширюються на окремі випадки. Якщо офіцеру стало відомо, наприклад, що очікується прорив певної ділянки кордону групою незаконних мігрантів, то він може, з урахуванням тактики дій правопорушників, зробити висновок про наявність у них пособника з числа місцевого населення. Офіцер може дійти висновку і на основі аналогій, тобто на основі зіставлення, порівняння предметів і явищ. Залежно від змісту і способу вирішення завдань, від особливостей пізнавальної діяльності мислення офіцера може бути наочним, образним та абстрактно-логічним.

Офіцер застосовує наочно-дієве мислення під час виконання професійних задач через власні можливості зорового аналізатора, за допомогою технічних засобів контролю обстановки, ретельно відстежуючи зміни обстановки. Наприклад, таким є мислення начальника центру управління службою військової частини та його помічників, стаціонарних та мобільних постів технічного контролю, які використовують можливості інфрачервоних камер, тепловізійної техніки та радіоелектронних засобів пеленгації, а також оперативних сил і засобів та інспекторського складу прикордонного контролю тощо. Наочно-дієве мислення характеризується здатністю офіцера прикордонника до оперування в свідомості предметно-об'єктними образами. Це мислення, під час якого охоронець кордону вирішує задачі на підставі зафіксованого у пам'яті масиву інформації. Однак, характер оперативно-службової діяльності офіцера-прикордонника вимагає не лише цього мислення через неспроможність детального дослідження сутності предметно-об'єктних образів. У процесі абстрактно-логічного (абстрактного) мислення відображаються зв'язки і відносини, які не можливо виявити за допомогою інших видів мислення. Через можливості абстрактно-логічного мислення

захисник кордону моделює наміри правопорушника, тактику його дій, засоби маскування, якими він користується, габаритно-швидкісні параметри, ймовірні загрози життю та здоров'ю прикордонника. Офіцер аналізує та намагається усвідомити максимальний обсяг елементів оперативно-службової обстановки на кордоні. Характер та специфіка професійних задач службової діяльності офіцера-прикордонника, а також набутий досвід їх розв'язування суттєво сприяє розвитку багатьох видів мислення охоронця кордону. У нашому дослідженні ми враховуємо специфіку умов професійної діяльності прикордонної служби, які, на нашу думку, є вкрай важливими під час моделювання учбових задач в контексті розробки програми розвитку професійного мислення майбутніх офіцерів-прикордонників. Для більш глибокого розуміння психологічної сутності учбових задач з'ясуємо вимоги до них. У наукових джерелах серед вимог за якими слід вказати, повинні задовольнятися учбові задачі, як навчальний вплив, зазвичай зводяться до того, що задачі повинні бути досяжні по складності для майбутнього офіцера прикордонника. Ці задачі обов'язково повинні бути пов'язані з навчальним матеріалом, а умови задачі – зрозумілими для офіцерів. Не применшуючи важливості цих вимог, ми згодні з положеннями теорії учбової діяльності В. В. Давидова, що передбачає постановку перед фахівцями таких учбових задач, рішення яких повинне забезпечити засвоєння навчального матеріалу як прямого продукту дій суб'єктів навчання, сприяти формуванню спеціальних розумових дій, які забезпечують виявлення курсантами загально змістового ставлення до системи понять, а також виділення цих співвідношень, планування та контроль подальших професійних дій.

У рамках теорії П. Я. Гальперіна йдеться про постановку таких задач перед фахівцями, які б сприяли повнішому орієнтуванню у дії, а згодом поступовому переходу на більш високий рівень виконання дій.

Основні вимоги до учбових задач висуваються в умовах проблемного навчання. В цих умовах необхідно ставити такі задачі, які б сприяли ефективному засвоєнню знань, а саме знання було невідомою складовою. Йдеться про те, що невідоме має бути наділене характеристиками інформації, яку курсанти зрештою мають з'ясувати, а саме про опанування саме засобів вирішення власне задачі. Результати наукових джерел віддасть про те, що серед переліку загальних вимог, якими мають задовольнятися учбові задачі, ведуть мову про доступність задач за ступенем їх складності, обов'язково пов'язаним з навчальним матеріалом, а умови зрозумілими для курсантів. Не применшуючи важливості цих вимог, слід зазначити, що задачі не охоплюють усіх суттєвих вимог, які до них висуваються. В першу чергу, як зазначає Ю. І. Машбиць, «це пов'язано з особливим впливом цих задач на суб'єктів навчання, а по-друге, не завжди задачі, які використовуються в освітньому процесі, сприяють досягненню цілей навчання» [7, с.76].

За висновками наукових досліджень Ю. І. Машбиця «в навчальній діяльності одна й та сама задача вносить вклад у досягнення різних цілей, однак та сама задача вимагає вирішення цілого спектру складових задачі. Саме тому співвідношення між задачею і ціллю учбових діяльності треба розглядати,

як «систему (набір) задач – розмаїття задач» [6, с.111]. Враховуючи це можна сформулювати вимоги до учбових задач:

а) *створювати потрібно не окремо одну навчальну задачу, а систему (набір) задач* [6, с.112] (про розвивальний характер задачі йдеться лише за умови розуміння її місця в системі задач, в іншому випадку таку задачу просто не можна оцінити, так як вона може виявитись як корисною, так і навпаки);

б) *під час створення системи задач потрібно намагатись, щоб вона забезпечувала не тільки досягнення найближчих цілей, але й віддалених, зокрема таких, які б впливали на формування готовності до вирішення професійних задач* [6, с.112] (найчастіше у навчальному процесі увага приділяється досягненню саме навчальних цілей, однак не всі навчальні засоби їх досягнення сформовані у майбутніх офіцерів прикордонників);

в) *учбові задачі повинні забезпечувати засвоєння системи засобів, необхідних для достатнього опанування навчальної діяльності та її здійснення в загальному* [6, с.112] (у цій умові акцентується увага на засвоєння повної системи засобів, так як доволі частим проявом засвоєння навчального матеріалу є опанування окремих елементів певного класу задач, при цьому нівелюється можливість вирішення задач іншого класу, а науково-теоретичне обґрунтування та розробка таких моделей і їх ефективність обмежується лише експериментальними умовами);

г) *учбові задачі потрібно створювати таким чином щоб відповідні засоби навчальної діяльності, в процесі вирішення задач, були прямим продуктом навчання* [6, с.113] (однією з важливих передумов повноцінного засвоєння зазначених засобів, як результат опанування здатністю до професійної діяльності, тобто що безпосередньо входить до прямої взаємодії майбутніх офіцерів прикордонників то більше всього запам'ятовується і засвоюється. Фактично дотримання цієї вимоги передбачає застосування спеціальних учбових задач з метою активізації усвідомлення своїх дій, що зрештою мають розвинути відповідний рівень узагальнення своїх дій, а також рефлексії щодо створення навчальних засобів та способів регуляції професійного мислення).

За таких умов доволі проблематичним є спостереження за процесом збору, накопичення інформації, аналізу, а також способів планування та вирішення учбових задач майбутніми офіцерами-прикордонниками. Складним є і контроль коректності діяльності курсантів під час зазначених процедур, навіть за умов закріплення окремого викладача за кожним офіцером. Достатність загальнотеоретичного обґрунтування вимог щодо створення навчальних задач з метою розвитку професійного мислення майбутнього офіцера прикордонника, на нашу думку, дозволяє перейти до власне опису алгоритму виконання учбових задач професійної спрямованості майбутнім офіцером прикордонником в системі професійної підготовки.

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ.

За результатами теоретико-методологічного аналізу наукових джерел з'ясовано сутність поняття «професійна задача». Виокремлено основні групи типових професійних задач охоронців кордону. Також з'ясовано, що єдності у

теоретичних підходах та розумінні сутності терміну «професійна задача» та універсального алгоритму розв'язування професійних задач серед науковців також немає. В багатьох контекстах термін «задача» вживають як синонім поняття ціль.

Професійна діяльність майбутнього офіцера прикордонника обумовлює специфіку його професійного мислення. Психоемоційна напруженість під впливом низки стресогенних факторів змушує акцентувати увагу захисника кордону на багатоаспектності професійно обумовлених задач під час їх розв'язування. Саме така мультиаспектність є джерелом функціонування та розвитку професійного мислення майбутнього офіцера прикордонника. У цьому випадку виявляється явище симбіозу психічних процесів, які відбуваються одночасно в умовах значних психологічних навантажень, а процес мислення охоронця кордону здійснюється водночас за декількома напрямками і характеризується швидкістю та динамічністю переключень від одних завдань до інших, актуалізує таку характерну особливість професійного мислення, як мультизадачність.

Врахування у нашому дослідженні специфіки умов професійної діяльності офіцерів є вкрай важливою під час моделювання учбових задач та розробки програми розвитку професійного мислення майбутніх офіцерів прикордонників. Шляхами подальших досліджень вбачаємо необхідність психологічного обґрунтування порядку вирішення учбових задач майбутнім офіцером-прикордонником у системі професійної підготовки НАДПСУ.

Список використаної літератури

1. Мазилів В. О., Шадріков В. Д. (2018) «Мышление, мысль, одаренность», 1- 16 с., Ярославський весник. [Електронний ресурс] режим доступу: <https://cyberleninka.ru/article/n/myshlenie-mysl-odarennost>.
2. Машбиць Ю.І. (2019) «Психологічні механізми і технологія навчання», вибрані статті. Київ: Інтерсервіс, 208 с.
3. Большая психологическая энциклопедия. [Електронний ресурс] режим доступу: <https://psychology.academic.ru>.
4. Балл Г. О. (1990) «Теория учебных задач: Психолого-педагогический аспект.– М.: Педагогика», 184 с.
5. Давыдов В. В. (1986) «Проблемы развивающего обучения» – М.: Педагогика, 240 с.
6. Машбиць Ю. І. (1987) «Психологические основы управления учебной деятельностью» Київ, – 223 с.
7. Машбиць Ю. І. (1988) «Психолого-педагогические проблемы компьютеризации обучения», Москва: «Педагогика» – 191 с.
8. Офіційний сайт ДПСУ: основні функції ДПСУ. [Електронний ресурс] режим доступу: <https://dpsu.gov.ua/ua/osnovni-funkcii-ta-principi-derzhavnoi-prikordonnoi-sluzhbi-ukraini/>
9. Мул С. А. (2016) «Психологія готовності офіцера-прикордонника до професійної діяльності», 19.00.01 – загальна психологія, історія психологія, – Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, Київ, 570 с.

10. Бусел В. Т. (2005) «Великий тлумачний словник сучасної української мови», уклад та голов. ред. В. Т. Бусел. – Київ, Ірпінь: Перун, – VIII/ – 1728 с.
11. Сергієнко О. П. (2007) «Сучасний психологічний словник», авт.-уклад. В. В. Синявський та О. П. Сергієнко/ за ред. Н. А. Побірченко, 330 с.
12. Шапар В.Б. (2007) «Сучасний тлумачний психологічний словник». Х.: Прапор, 640 с.
13. Philip Fine, Amory H. Danek, Kathryn Friedlander, Ian Hocking, William Forde Thompson (25.10.2018) «Novel Approaches for Studying Creativity in Problem Solving and Artistic». *Frontier in Psychology*, Vol. 10, p. 377.
14. E. P.Chronicle, J. N. MacGregor, T. C. Ormerod, (01.2004) «What makes an insight problem? The roles of heuristics, goal conception and solution recoding in knowledge-lean problems». In: *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition* , Vol. 30, No. 1, p. 14-27.
15. Michael Öllinger Günther Knoblich (2009) «Psychological Research on Insight Problem Solving», Springer-Verlag Berlin Heidelberg., p. 340.
16. David H. Jonassen (2000) «Toward a design theory of problem solving» *Educational Technology Research and Development*, volume 48, p. 85.
17. Волобуєва О. Ф. (2010) «Психологічні засади розвитку іншомовних здібностей майбутнього військового професіонала» 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія, Автореф. дис. на здобуття наукового ступеня д. псих. н., Київ, 44 с.
18. Філіпов С. О. (2004). «Психологічні особливості професійної діяльності офіцерів-оперативників Державної прикордонної служби України Спеціальність 19.00.09 – психологія праці в особливих умовах, автореф. дис. на здобуття наукового ступеня к. псих. н., Хмельницький, 18 с.

References

1. Mazylov V. O., Shadrikov V. D. (2018) «Myshlenye, mysl', odarennost'», 1-16 p., Yaroslavl'skyu vesnyk. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/myshlenie-mysl-odarennost> [in Russian].
2. Mashbyts' YU.I. (2019) «Psykhologichni struktury ta tekhnologichne navchannya», vybrani rivni. Kyiv: Interservis, 208 p. [in Ukrainian].
3. Bol'shaya psikhologicheskaya entsiklopediya. URL: <https://psychology.academic.ru>. [in Russian].
4. Ball G. O. (1990) «Teoriya uchebnykh zadach: Psikhologo-pedagogicheskiy aspekt.– М .: Pedagogika», 184 p. [in Russian].
5. Davydov V. V. (1986) «Problemy razvivayushchego obucheniya» - М .: Pedagogika, 240 p. [in Russian].
6. Mashbits' YU. Í. (1987) «Psikhologicheskiye osnovy upravleniya uchebnoy deyatelnost'yu» Kiyev, - 223 p. [in Russian]
7. Mashbits' YU. Í. (1988) «Psikhologo-pedagogicheskiye problemy komp'yuterizatsii obucheniya», Moskva: «Pedagogika» - 191 p. [in Ukrainian].
8. Ofitsiyinyi sayt DPSU: URL: <https://dpsu.gov.ua/ua/osnovni-funkcii-ta-principi-derzhavnoi-prikordonnoi-sluzhbi-ukraini/> [in Ukrainian]

9. Mul S. A. (2016) «Psikhologicheskaya gotovnost' oftal'mologov do profesional'nosti», 19.00.01 - zagal'na psikhologiya, istoriya psikhologii, - Institut psikhologii imeni G. S. Kostyuka NAPN Ukraini, Kiyev, 570 p. [in Ukrainian]
10. Busel V. T. (2005) «Velikiy tлумachniy slovar' suchasnoï ukrains'koï movi», ukladka ta golov. red. V. T. Busel. - Kiyev, Irpen': Perun, - VIII / - 1728 p. [in Ukrainian]
11. Sergiënko O. P. (2007) «Suchasniy psikhologichniy slovník», avt.-uklad. V. V. Sinyavs'kiy ta O. P. Sergiënko / za red. N. A. Pobírchenko, 330 p. [in Ukrainian].
12. Shapar V.B. (2007) «Suchasniy tлумachniy psikhologichniy slovník». KH .: Prapor, 640 p. [in Ukrainian].
13. Philip Fine, Amory H. Danek, Kathryn Friedlander, Ian Hocking, William Forde Thompson (25.10.2018) «Novel Approaches for Studying Creativity in Problem-Solving and Artistic». Frontier in Psychology., Vol. 10, p. 377. [in English].
14. E. P.Chronicle, J. N. [MacGregor](#), T. C. [Ormerod](#), (01.2004) «[What makes an insight problem? The roles of heuristics, goal conception and solution recoding in knowledge-lean problems](#)». In: Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition , Vol. 30, No. 1, p. 14-27. [in English].
15. Michael Öllinger Günther Knoblich (2009) «Psychological Research on Insight Problem Solving», Springer-Verlag Berlin Heidelberg., p. 340. [in English].
16. [David H. Jonassen](#) (2000) «Toward a design theory of problem solving» Educational Technology Research and Development, volume 48, p. 85. [in English].
17. Volobuêva O. F. (2010 g.) «Psikhologicheskoye prosveshcheniye detey i molodezhi», 19.00.07 - pedagogicheskaya i psikhologicheskaya psikhologiya, Avtoref. dis. na zdobuttya naukovogo stupenya d. psikh. n., Kiev, 44 p. [in Ukrainian].
18. Filípov S. O. (2004). «Psikhologicheskkiye spetsial'nyye profesional'no operativnyye meropriyatiya» Derzhavno-primorskiye sluzheniya v Ukraine »19.00.09 - psikhologicheskaya praktika v osobykh umovakh, avtoref. dis. na zdobuttya naukovogo stupenya k. psikh. n., Khmel'nits'kiy, 18 p. [in Ukrainian].

Ця робота ліцензується відповідно до Creative Commons Attribution 4.0 International License.

Авторське право (c) 2020 Fedyk Andrii Федик Андрій

Отримано: 10.03.2020

Відрецензовано: 28.03.2020

Опубліковано: 03.04.2020

DOI: <https://doi.org/10.31108/3.2020.4.1.4>